

Sesja naukowa w Ciechanowie z okazji 60 rocznicy śmierci prof. Władysława Smoleńskiego

W związku z 60 rocznicą śmierci prof. Władysława Smoleńskiego w dniu 27 października 1986 r. odbyła się w Muzeum Okręgowym w Ciechanowie — z udziałem 60 osób — sesja naukowa *Życie i praca Władysława Smoleńskiego*. Sesję otworzył dyrektor Muzeum w Ciechanowie mgr Edward Lewandowski. W wystąpieniu swym przybliżając sylwetkę Władysława Smoleńskiego syna Ziemi Ciechanowskiej.

Władysław Smoleński urodził się 6.IV.1851 r. we wsi Grabienice Małe koło Ciechanowa. Władysław był jednym z dwanaściorga dzieci Józefa i Balbiny Smoleńskich. Po śmierci ojca opieka nad rodziną spadła na matkę oraz najstarszego z braci Macieja. Na uwagę zasługuje fakt, iż mimo braku środków do życia (Smoleński pochodził z drobnej szlachty zagrodowej) wszyscy bracia Smoleńscy (sześciu) zdobyli wykształcenie. Edukację swą rozpoczął Władysław w Lipnie, a następnie uczęszczał do szkoły w Mławie, w roku 1866 przeniósł się do Gimnazjum Gubernialnego Męskiego w Płocku. Uczelnia ta w XIX wieku była najlepszą szkołą na Mazowszu. Uczęszczało do niej wielu wybitnych ludzi m.in.: Ludwik Krzywicki, Stefan Demby, Wincenty Rapacki, Edward Jurgens, Julian Leszczyński Leński. Wielu z nich zostało przyjaciółmi Władysława na dalsze życie. Podczas pobytu w gimnazjum kształtowała się osobowość Smoleńskiego. Jak twierdził był „uczniem lichym” przy tym słabo przygotowanym i nieważnym. Wyrobił sobie jednak z czasem pozycję intelektualisty. W swej autobiografii wspomina dwa wydarzenia z tego okresu.¹ Pierwsze związane z walką o byt (Smoleński utrzymywał się z korepetycji udzielanych synom ziemian) udzielając lekcji mieszkał w domu zwanym kanonią — obecnie siedziba Towarzystwa Naukowego Płockiego przy pl. Narutowicza 8: po awanturze z chlebobdawczynią został pozbawiony posady. Drugie wspomnienie związane jest z wydaleniem ze szkoły w wyniku buntu uczniów gimnazjum w 1868 roku dotyczącym decyzji władz szkolnych o nauczaniu religii w języku rosyjskim. Smoleński razem z trzema innymi uczniami został wydalony ze szkoły. Ostatecznie pozwolono mu powrócić lecz nie zdał matury. W czerwcu 1869 udał się do Warszawy by ukończyć VII klasę w II Gimnazjum Męskim i wstąpić na Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego. Jednakże wkrótce przeniósł się na Wydział Prawa, który ukończył w 1874 ro-

ku. Lata młodości spędzone w Płocku Władysław Smoleński zaliczał do bardzo ważnego okresu swego życia. We wspomnieniach pisał: „Do słabych postępów w nauce szkolnej przyczyniła się żądza czytania. Pochłaniałem powieści Kraszewskiego, Korzeniewskiego, Rzewuskiego i tłumaczenia francuskie; zamiast słuchać wykładu profesora, wertowałem pod ławką szkolną poezje Syrokomli, Pola itp. Ćwiczenia polskie pisałem dobrze. Zdarzało się, że na jeden temat układałem wypracowanie dla kilku kolegów, którzy popisywali się nimi przed Zakrzewskim jako własnymi i większe zyskiwali pochwały ode mnie. Wierszowaniu oddawałem się z zapalem. Na tle podań ludowych, które wyczytałem w Encyklopedii Orgelbranda, napisałem poematy: *Król Śmiały*, *Cygan*. Koledzy czytali, odpisywali, uczyli się nawet na pamięć. W klasie siódmej na zadanie z trygonometrii odpowiedziałem rymami humanistycznymi, które profesor Dylewski odczytał z pobłażaniem. Wyrobiłem sobie opinię poety. Zacząłem gromadzić książki. Zebrałem złożoną przeważnie z przedruków Turowskiego biblioteczkę, którą jednak w ataku lekkomyślności zamieniłem z kolegą Kowalskim na stary tużurek”.² Władysław Smoleński swą pasję gromadzenia książek zrealizował w okresie późniejszym. Pracował bowiem przez wiele lat ucząc historię na pensjach prywatnych oraz na tzw. Latającym Uniwersytecie, gdzie wykłady historii uważał za swój patriotyczny obowiązek. Jak wielu historyków tego okresu był w dużym stopniu samoukiem czerpiącym swą wiedzę ze zgromadzonej biblioteki. Zapisem testamentowym po śmierci swej w 1926 roku prof. Władysław Smoleński przekazał swą bibliotekę Towarzystwu Naukowemu Płockiemu razem z wyposażeniem mieszkania oraz swymi rękopisami. Dziś zbiory prof. Władysława Smoleńskiego przechowywane są w zbiorach Biblioteki im. Zielińskich TNP (około 3 tysięcy książek, liczne rękopisy, dokumenty pergaminowe i papierowe, itp.). Na bazie spuścizny po profesorsze zorganizowana została przez Bibliotekę im. Zielińskich TNP wystawa okolicznościowa *Władysław Smoleński życie i dzieło*.

Przewodnictwem sesji zostało powierzone Prezesowi Towarzystwa Naukowego Płockiego dr. inż. Jakubowi Chojnackiemu, który podziękował za powierzone zadanie i zaprosił prelegentów do wygłoszenia referatów. Pierwszy referat: *Problematyka mazowiecka w pracach*

Władysława Smoleńskiego wygłosił dr Ryszard Walczak z Ciechanowa. Autor po przedstawieniu biografii Wł. Smoleńskiego szczególnie skupił się na problematyce drobnej szlachty mazowieckiej charakteryzowanej przez profesora w wielu jego pracach.

Środowisko drobnej szlachty mazowieckiej znał Wł. Smoleński z własnego doświadczenia. Mimo to w pracach swych demaskował egoizm szlachty oraz wszystkie inne wady m.in. zmagania z królem. W zakończeniu prelegent stwierdził, że ustalenia Wł. Smoleńskiego wymagają uzupełnień ze względu na poszerzoną bazę źródłową. Obecnie obserwować możemy wzrost zainteresowania twórczością prof. Wł. Smoleńskiego — po raz pierwszy w latach dwudziestych, drugi w 1948 i obecny trzeci powrót. Postulował szersze zajęcie się twórczością profesora.

Następnie referat: *Poglądy Wł. Smoleńskiego na dzieje Polski XVIII w.* dr. Janusza Szczepańskiego — członka TNP odczytał mgr Miron Owsiewski, Prezes Pułtuskiego Towarzystwa Społeczno Kulturalnego.

Autor referatu w sposób wnikliwy skupił się nad jednym z okresów dziejów Polski stanowiącym przedmiot badań prof. Władysława Smoleńskiego. Szczególnie interesował się on oświeceniem, które niesło nowe prądy i sprzeciwiało się staremu zbutwialemu światu. Zwracał uwagę na wnikliwy ustrój Rzeczypospolitej, zgubne następstwa Szkoły Historycznej (J. Szujski, W. Kalinka, M. Bobrzyński). Władysław Smoleński przyczyn upadku Polski dopatrywał się w wadliwych i przeżytych formacjach ustroju społeczno-politycznego, a nie w moralnym upadku Polaków.

Referat na temat: *Struktura narodowościowa na północnym Mazowszu w XVIII wieku* wygłosił dr Józef Barański.

Problematyką struktury narodowościowej interesował się prof. Władysław Smoleński opracowując tę tematykę w Warszawie — *Mieszkaństwo Warszawskie*³.

Miasta północnego Mazowsza w XVIII wieku rozwijały się różnie, jednakże zaobserwować możemy tendencje wzrostowe. Przeważała ludność narodowości polskiej i żydowskiej, a po III rozbiorze powoli zaczyna napływać ludność niemiecka. Zaznaczyć należy, że wcześniej jeszcze na tych ziemiach osiedlali się rzemieślnicy pochodzenia niemieckiego. Założono wiele kolonii niemieckich. Dokonuje się również proces migracji Żydów do miast szczególnie po wydaniu w 1773 roku nakazu o opuszczeniu zaboru pruskiego Żydom posiadającym mniej niż 1000 talarów majątku. W 1806 roku na ziemiach północnego Mazowsza zjawiają się Francuzi. Po wydaniu ustawy mówiącej o wcielaniu do wojska ludności żydowskiej następuje ponowna emigracja z miast. Proces ten ustaje po wprowadzeniu podatku dotyczącego służby wojskowej.

W roku 1815 w Królestwie Polskim pełnię praw mają jedynie wyznawcy religii chrześcijańskich. W okresie do powstania styczniowego obserwujemy rozwój miast w Królestwie Polskim. Rozwój demograficzny uzależniony był od sytuacji gospodarczej.

Duże znaczenie miała tu zabudowa miast, szczególnie o bogactwie świadczyć mogą budynki murowane (w Płocku 303 budynków murowanych, 159 drewnianych, w Ciechanowie 2 murowane, 264 drewnianych oraz oszczędności w Banku Polskim (Płońsk, Mława, Płock).

Obserwować możemy również, do powstania styczniowego, szybki rozwój ludności żydowskiej, np. w Płocku 38,3% ludności to Żydzi, w Drobinie 72%, a w Wyszogrodzie 75,4%.

Autor omówił, także kwestię stosunku innych narodowości do powstań narodowych stwierdzając, że stosunek Niemców do powstania listopadowego był negatywny, Żydzi zachowali postawę życzliwą i jedynie ochotnicy zgłaszali się do wojska. Podobnie w powstaniu styczniowym. Stąd wniosek, że ludność żydowska bardziej asymilowała się z ludnością polską.

W komunikacie *Władysław Smoleński a tradycje historyczne* mgr Józef Szymański z Ciechanowa postulował m.in. prowadzenie szerszych badań nad dorobkiem Władysława Smoleńskiego. Stwierdził, że monografie Marii Wierzbickiej *Władysław Smoleński* może być jedynie etapem do podjęcia badań nad twórczością wielkiego historyka. Wyraził ubolewanie, że młodzi historycy nie podejmują badań regionalnych.

Redaktor Krzysztof Jakubowski przypomniał pierwsze refleksje jakie publikowane były po śmierci prof. Władysława Smoleńskiego (7.V. 1926 r.) w «Gazecie Warszawskiej», «Przeglądzie Historycznym», «Przeglądzie Pedagogicznym». Marcell Handelsman nazwał Władysława Smoleńskiego „Potężną, twardą indywidualnością”. Autor komunikatu sądzi, że Smoleński bardziej doceniony był przez jemu współczesnych, jak potomnych. Pozostaje jako wzór człowieka na miarę epoki. Postuluje upamiętnienie Władysława Smoleńskiego przez nadanie jednej z instytucji ciechanowskich imienia profesora.

W przerwie uczestnicy sesji zwiedzili wystawę: *Władysław Smoleński życie i dzieło*, którą ze zbiorów Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego przygotowała kustosz Anna Stogowska — kierownik Działu Zbiorów Specjalnych.

W pierwszej części ekspozycji odtworzono gabinet profesora Władysława Smoleńskiego jako ulubione miejsce pracy twórczej. Gabinet profesora opisała w swym pamiętniku Zuzanna Rabska: „Lubiłam z Matką odwiedzać profesora Smolew w jego parterowym mieszkaniu przy ulicy Hożej, przebywać w jego gabinecie do pracy zawałonymi księgami i szpargałami, z wysokimi półkami, gdzie jak w gabinecie Ojca sta-

ły długimi rzędami dzieła historyczne, z przewagą dzieł Lelewela. Na biurku rozsypana była ogromna ilość obsadek, piór i ołówków, a zwłaszcza fajek, pomiędzy którymi leżały wąskie arkusze papieru pokryte drobnym, nieczytelnym podobnym do heroglifów pismem. Nad biurkiem wisiał olejny portret profesora siedzącego w fotelu. W takiej pozie widzieć go było można podczas wykładu".⁴ Z opisanego gabinetu zachował się jedynie portret Władysława Smoleńskiego. Jako motto do wystawy posłużył napis wyryty na nagrobku Władysława Smoleńskiego:

*Uczył prawdy, podtrzymał ducha miłości
Polski, budził wiarę w niepodległość*

*Ojczyzny
piórem, słowem, poświęceniem.*

W części II zaprezentowano rękopisy oraz wydania książkowe. Władysław Smoleński przekazał w 1926 r. testamentem Towarzystwu Naukowemu Płockiemu swą spuściznę rękopiśmienną oraz bibliotekę (ponad 3000 książek) stanowiącą unikalny zbiór o przewadze książek historycznych w tym druki stare i rękopisy.

W I gablocie pokazano dokumenty pisane ręką Władysława Smoleńskiego:

- autobiografię sporządzoną dla potrzeb Stefana Dembego, R. 283
- rękopis dzieła *Monteskjusz w Polsce* zawierającego elementy autobiograficzne, R. 320
- rękopis *Grabienice Male i Smoleńscy*, R. 285
- rękopis notatek dotyczących rodziny Smoleńskich, R. 285 cz. II
- rękopis listy uczniów szkół: mławskiej, przasnyskiej i płockiej z klas do których uczęszczał Władysław Smoleński, R. 275.

W II gablocie rękopisy: wiersze Władysława Smoleńskiego (R. 276), nauczanie historii polskiej (R. 286) oraz ze wspomnień nauczyciela historii (R. 313).

Następne gabloty dotyczyły twórczości Władysława Smoleńskiego pokazanej od rękopisu przez kolejne wydanie.

W gablocie III zaprezentowano pierwsze prace:

Stan i sprawa Żydów polskich w XVII w., 1867 r.;

Mazowiecka szlachta w poddaństwie proboszczów płockich, 1878 r.;

oraz *Drobna szlachta w Królestwie Polskim*, 1879.

Wystawiono także rękopiśmienne zbiory: *Materiały do dziejów szlachty mazowieckiej* (R. 278) i *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej* (R. 290).

Gablota IV poświęcona została polemice Władysława Smoleńskiego ze „szkołą krakowską”.

Zaprezentowano rękopis *W sprawie krytyki historycznej* (R. 302) oraz pozycje książkowe *Szkoły historyczne w Polsce*, *Pisma historyczne* — dwa wydania. Jako ciekawostkę wystawiono druk *Szkoły historyczne w Polsce* z ręcznymi uzupełnieniami Władysława Smoleńskiego.

W gablocie V zostały wyłożone poszczególne wydania *Dziejów narodu polskiego*. Wydanie z 1896, 1897, w których jako autor występuje pod pseudonimem Władysław Grabieński oraz wydanie w języku rosyjskim *Istoria polskiego narodu Petersburg* 1898 i wydawnictwa z roku 1904, 1906, 1919, 1921.

W gablocie następnej zaprezentowano kilka wydań epokowego dzieła Władysława Smoleńskiego *Przezwrot umysłowy w Polsce wieku XVIII*, wydawnictwa z roku 1891, 1923, 1949, 1979 oraz rękopis części dzieła pt. *Masoneria w Polsce*, R. 279. Jak wykazały dzieje słusznie współcześni recenzenci przyznawali książce wielkie walory i długotrwałe powodzenie, dzieło oparte jest bowiem na ogromnym materiale źródłowym głównie publicystyce, pismach ulotnych, pamiętnikach i ceniona po dziś dzień.

W gablocie VII przedstawiono zainteresowanie Władysława Smoleńskiego okresem Sejmu Czteroletniego oraz powstaniem kościuszkowskim i konfederacją targowicką, które zaowocowały następującymi pozycjami: rękopis *Uwięzienie Kollataja* R. 284, oraz wydana w 1885 *Kuźnica Kollatajowska*, obok pozycja *Ostatni rok Sejmu Wielkiego* wydanie z 1887, 1896; *Znaczenie Konstytucji 3 Maja* R. 314 i wydanie okolicznościowe (*Znaczenie Konstytucji 3 Maja. Z powodu 125 rocznicy ogłoszenia W-wa 1918 r.*). Ponadto rękopis *Znaczenie Tadeusza Kościuszki w dziejach Polski*, R. 317 i *Konfederacja Targowicka* R. 287.

Jako znawca problematyki związanej z Warszawą przedstawiony został Władysław Smoleński w dziełach prezentowanych w VIII gablocie. Wyłożono tu następujące pozycje:

1. *Jan Dekert prezydent starej Warszawy i sprawa miejska podczas Sejmu Wielkiego* R. 297
2. *Komisja Boni Ordinis Warszawska* R. 300
3. *Mieszczanstwo warszawskie w końcu XVIII wieku* R. 307 oraz wydawnictwa *Mieszczanstwo warszawskie w końcu XVIII wieku W-wa 1917, 1976*
Jan Dekert prezydent starej Warszawy W-wa 1912.

W gablocie IX zaprezentowano kilka wydań najbardziej popularnego dzieła autorstwa Władysława Smoleńskiego a mianowicie *Historia Polski i wykłady popularne*. Prezentowane w formie rękopisu R. 317 oraz poszczególnych wydań książkowych wydanie z 1900, 1923, 1925, 1926, 1927. Na książce tej wychowało się kilka pokoleń poznając historię własnego kraju.

Na zakończenie w gablocie X pokazano próbkę warsztatu profesora opierając się na książkach pochodzących z biblioteki. Udostępniono kilka rękopisów zebranych w posyty m.in. rękopiśmienne dokumenty królewskie dotyczące miasta Janowa oraz kilka książek historycznych typu źródła dziejowe. Na szczególne wyróżnienie zasługuje tu książeczka *Poezje A. Mickiewicza* wydana w Petersburgu w 1828 r., która pochodzi ze zbiorów Władys-

sława Smoleńskiego studenta Uniwersytetu Warszawskiego.

Po przerwie wznowiono obrady, w dyskusji głos zabrała Barbara Cwikła krytycznie ustosunkowując się do przedstawionych referatów. Postulowała organizowanie nowych sesji przez Muzeum Ciechanowskie. Jeden z uczestników sesji stwierdził, że według jego matki wykłady prof. Władysława Smoleńskiego były wielkim przeżyciem dla słuchaczy. Ks. Stanisław Gajewski — proboszcz parafii Niedzbórz oświadczył, że w aktach parafialnych znajduje się akt urodzenia Władysława Smoleńskiego (6.IV. 1851). Następnie red. Krzysztof Jakubowski krytycznie ustosunkował się do sformułowań zawartych w referacie I *Problematyka mazowiecka w publicystyce Profesora*. Autor ww. referatu dr Ryszard Walczak wyjaśnił swe intencje zawarte w treści referatu.

Na zakończenie sesji głos zabrał przewodniczący dr Jakub Chojnacki prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego. W podsumowaniu przytoczył słowa Juliusza Słowackiego:

„Czyny ludzi dają blask krajowi z którego pochodzą”, co w przypadku Władysława Smoleńskiego należy rozumieć, iż życie i twórczość Profesora przydają blasku Ziemi Ciechanowskiej. Prezes wręczył również Muzeum Okręgowemu w Ciechanowie medal pamiątkowy wybitny przez Zarząd Towarzystwa Naukowego Płockiego z okazji 900 rocznicy urodzin Bolesława Krzywoustego. Dyrektor mgr Edward Lewandowski wręczył prezesowi medal Muzeum w Ciechanowie z wizerunkiem Władysława Smoleńskiego.

Młodzież ze szkoły im. Władysława Smoleńskiego w Niedzborzu podziękowała organizatorom sesji.

PRZYPISY:

¹ W. Smoleński, *Notatka autobiograficzna*, rękopis w zbiorach Biblioteki im. Zielińskich, R. 283.
² *Ibidem*.

³ W. Smoleński, *Mieszczaństwo warszawskie w końcu XVIII wieku*, Warszawa 1917 r.

⁴ Z. Rabska, *Moje życie z książką*, Wrocław 1959 r., s. 71.

